

18.06x29.16	1/2	12	עמוד	ספרים - הארץ	09/2014	44210807-6
אוניברסיטת בר איל - 80039						

איזידור קאופמן,
"אדמו"ר חסידי", 1910.
החצר כסוג של קניון

השושלת: בית צ'רנוביל ומקומו בתולדות החסידות
גדי שגיב. הוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים תשע"ד, 472 עמודים, 141 שקלים

אוריאל גלמן

יהדות

אחד מסימני ההיכר המרכזיים של תנועת החסידות בימינו הוא שושלת אדמו"רים הנושאת את שמן של עיירות המוצא שלהן במזרח אירופה. כמה מן החצרות הללו, בישראל ובצפון אמריקה, מונהגות על ידי בני משפחת טברסקי המסועפת, אם כי רובן אינן מפריסמות כמו חצרות הענק של גור, בלז, ויז'ניץ או סאטמר. שושלת טברסקי, שראשיתה בצ'רנוביל שבאוקראינה, היא מהשושלות החשובות שפעלו ב"תור הזהב" של תנועת החסידות במאה ה-19, וחצרותיה שבעיירות האוקראיניות הרבות היו אבן שואבת להמוני מאמינים ומעריצים.

כותרת ספרו של גדי שגיב, העוקב אחר תולדותיה של שושלת זו למן היווסדה בראשית המאה ה-19 ועד לראשית המאה ה-20, מזכירה את סדרת הטלוויזיה הפופולרית "שושלת", שגוללה את עלילותיה של משפחה אמריקאית עשירה על תכניה, מזימרתיה, אהבותיה ושנאותיה. לאוזנו של משכיל בן המאה ה-19 יכולה היתה להישמע השוואה כזאת, בין שושלת אדמו"רים חסידיים לסדרה הסנסציונית ההיא, סבירה למדי בעיניו נראו ראשי השושלת, שמונת בניו של ר' מרדכי טברסקי מצ'רנוביל (1770-1837), העומדים במרכזו של ספר זה, לא כ"שמונת קני המגורה" כפי שקראו להם החסידים, אלא כ"שמונת השרצים האמורים בתורה" - כינוי שהרביקו להם משכילי רוסיה. שושלת טברסקי, שהסתעפה וכבשה את עולם החסידות ברוסיה, נראתה למשכילי לי הזמן ברמות פגמיה וקלקוליה של החברה החסידית.

בהתאם למורשת האנטי חסידית של ההשכלה, שהופנמה במידה מרובה על ידי ראשוני ההיסטוריונים של החסידות, היתה תופעת הורשת המנהיגות מאב לבנו והעמדת השושלת כדגם מנהיגות ריכוזית של עדות החסידים, סיימן לירידתה של החסידות, להסתאבותה ולהתנוונותה. יותר מכל דבר אחר נראו רפואי המנהיגות התורשתית והתהוותן של משפחות מיוחסות, השולטות ללא מצרים בהמוני החסידים, כנסיגה מהתייחסות הרתית המרעננת של החסידות בראשיתה. הקסם המיסטי פג ונתרו ממנו רק הלבושים החיצוניים

100 שנים של התבודדות

שושלת האדמו"רים הגדולה מבית צ'רנוביל סימלה בעבר את הסתאבותה של התנועה החסידית במאה ה-19. אבל גדי שגיב מספר את הסיפור שלה דווקא כסיפור הצלחה של מי שהשכילו להפוך מקבוצה קטנה ואליטיסטית לתנועת המונים סוחפת ומרתקת

מתמשכת, הטווה את תולדותיה של משפחה מרכזית בתולדות החסידות בתקופות הרות גורל בתולדות יהדות רוסיה, תוך איזון ראוי בין הזדהות לביקורתיות. 100 שנות השושלת המתוארות בספר מביטות גם אל יחסיה של החסידות עם סביבתה, היהודית והלא-יהודית, ובכך הספר פותח צוהר חשוב להכרת עולמה של יהדות רוסיה בכלל עד לשבר שחוותה בעשור השני של המאה ה-20.

השילוב שמציג הספר בין ההיסטוריה של הרעיונות ומדע הרתות לבין היסטוריה חברתית ותרבותית

המורדרה. החצרות החסידיות שהקימו בני משפחת טברסקי בתחום המושב של יהודי רוסיה, שחלקן נודעו בראוותנותן ובסגנון המלכותי, מתגלות מתוך פרקי הספר כיסודות ארגוניים דינמיים ומרתקים.

הספר של שגיב הוא המחקר הביקורתי העדכני הראשון שנושאו תולדותיה של שושלת שלמה, לעינפיה ולתקופותיה. אין זה מחקר על אישיות דומיננטית אחת שייסדה את השושלת, ואף לא מחקר נושאי המתמקד בפן הגותי או היסטורי מסוים של החסידות. זו כרוניקה

ניים של תנועה קונפורמיסטית, מסתגרת ומתגוננת.

כעת הכשרה השעה, ודווקא השושלת, כתשתית ארגונית מרכזית של התנועה, היא מושא מחקר לגיטימי ומרתק, השופך אור חדש על תולדותיה של החסידות במאה ה-19. דווקא הסמל של הירידה וההסתאבות מצטייר כעת כשיא הצלחתה של החסידות, שהשכילה להפוך מקבוצה קטנה ואליטיסטית לתנועת המונים סוחפת, לצבור כוח ועוצמה פוליטית, ולהשיג פיע השפעה תרבותית עמוקה על יהדות מזרח אירופה במפגשה עם

18.06x27.07	2/2	עמוד 13	ספרים - הארץ	09/2014	44210823-4
אוניברסיטת בר איל - 80039					

בות המסגרות הפוליטיות שהם נהיגות החסידות נטלה בהן חלק. המסגרות הפוליטיות החדשות הכשירו אותם למעבר ליציאה ממזרח אירופה, אל צפון אמריקה ואל ארץ ישראל. לשמחת כל העושים במלא"כ כת מחקר החסידות, חלפו הימים שבהם היינו צריכים להלין על ההזנחה המכוונת של פרקים של מים בתולדות החסידות במחקר האקדמי. כבר אין צורך לבקר את העיסוק הבלעדי בחסידות בראשי"ת, או את ההתעלמות המכוונת מהתקופה שהיתה מכונה עד לא מכבר "החסידות המאוחרת". אין כיום תחום שאינו מונח על שולח"גם של חוקרים ואין כל מניעה או רתיעה מעיסוק בכל היבט, מחמיא יותר או מחמיא פחות, בתולדות החסידות - מחיי היומיום של החסידים ועד לסוגיות של מנהיגות ואידיאולוגיה, גיאוגרפיה ודמוגרפיה וכל תחום העולה על הרעת העומד כעת לדיון בשיח ההיסטוריוגרפי הכללי. ספרו של שגיב מקיף לא מעט מתחומי הידע הללו.

ד"ר אוריאל גלמן מלמד במחלקה לתולדות ישראל באוניברסיטת בר-אילן

לעומת מעורבותם המוגברת של צדיקי בית צ'רנוביל בחיי הקהילות שהיו בתחום שליטתם, בולטת היעדרה של פעילות שכיזאת במישור הכללי-ארצי, ואדי"שות כלפי מדינות הממשלה ביחס ליהודים. בניגוד לצדיקי חב"ד שנועדו במעורבות פוליטית ובשתדלנות רבה לטובת כלל יהודי רוסיה, בני משפחת טברסקי מתגלים כמנהיגים פרובינציאליים יותר, שגבולות הפעילות שלהם חופפים את מה שהסוציולוגים מכנים "אגן הניקוז" של העלייה לרגל אל הצרותיהם. דאגתם היתה נתונה בראש ובראשונה לרווחתן של הקהילות בסביבת החצר המרכזית, דבר שגרם לפסיביות ביחס לפוליטיקה הארצית. הם לא התע"ו רבו בניסיונות של השלטון הצא"רי לבצע רפורמות בתרבותם של יהודי רוסיה, ומעגלי ההתייחסות שלהם היו מצומצמים ליחסי מנהיג ומונהג.

התחום הגיאוגרפי של פעילות הצדיקים הללו יכול ללמד רבות על אופיה הלוקאלי של החסידות כתנועה לכל אורך המאה ה-19. מצב זה עתיד להשתנות בתקופה שבין מלחמות העולם, עם התרח"ו

רבגוניותה של המנהיגות. היא עסקה לא רק בעניינים שברומו של עור"לם אלא גם ברבדים של דת עממית ובפעילות פוליטית וכלכלית. תוכניה מתודולוגית חשובה היא המבט הפרטני, המדגיש את קווי האופי היהודיים שהתגבשו אצל כל אחד מבני משפחת טברסקי, תחת המבט על תופעת השושלת כחטיבה הומו-גנית והמשכית. ההבדל בין פלגי השושלת יכול להתבטא בהבדלי מנהיגים שוליים בהחלט, כמו הוספת המלה "קץ" ("ויקרב קץ משיחה") באמירת הק"ד ריש בחסידות אחת, המבדילה אותה מאחותה שצמחה באותה שושלת. הוספת מלה בקדיש היתה בעיניהם של חסידים עניין הרה גורל, וכפי שמתואר בספר הוא הוביל לאלומות פיזית בין חסידים של פלגים יריבים של בית צ'רנוביל, וכנראה אפילו לרצח של ממש.

הפרק העוסק ביחסם של אדמו"רי צ'רנוביל לדיטואלים מאגיים מציג היטב את הדינמיקה הסבוכה שבייחסי החסידות והדת העממית במאה ה-19. בתמורה שחלה במעמדה של המאגיה במזרח אירופה, לאורה של המהפכה המדעית והשיח של הנאורות, ניכסה החסידות את המאגיה בחברה היהודית, ובעיני בני הזמן היו הצדיקים האחראים על המאגיה היהודית. סמכותם נבעה לאו דווקא מידעוניהם ברזי הק"בלה המעשית אלא מהכריזמה שנילוותה למעמדם כמנהיגים. לא כל אדמו"רי צ'רנוביל העניקו שירותים מאגיים לחסידיהם, אך חלקם החזיקו בפנקסי סגולות למיניהם, כפי שעשו "בעלי שם" מקצועיים.

מה שבולט אצל צדיקי צ'רנוביל הוא הפיכת הריטואל המאגי לתחום השמור לצדיקים בלבד. ההתמקצעות של צדיקי החסידות בתחום המאגי העבירה למעשה את המוקד מהידע הקבלי אל הסגולה הכריזמטית של הצדיק, והפכה את הריטואל הציבורי למופע תרבותי שנועד לחזק את מעמדו של הצדיק ואת רגשות השייכות של החסידים לחצה.

דווקא ההתקפה המשכילית על המאגיה כמאפיין דומיננטי של החסידות, והתמורה התרבותית שחלה במקומה של המאגיה בחברה המודרנית, עיצבו אליטיזם של הידע המאגי ובלעדיות עליו בשכבת הצדיקים עצמה. המאגיה היתה אפוא חלק מרשימת השירותים שהעניקה החצר החסידית למאמינים באשר הם. הטיפול בכלל המאפינים הללו בספר מציג את החצר כסוג של "קניז", במונחים שלגן כל הפונים אליה יכלו לעשות שימוש בה לק מהשירותים הניתנים בה על פי בחירתם, על פי ההיצע והתשתית הארגונית של החצר.

מה שבולט אצל צדיקי צ'רנוביל הוא הפיכת הריטואל המאגי לתחום השמור לצדיקים בלבד. ההתמקצעות של צדיקי החסידות בתחום המאגי העבירה למעשה את המוקד מהידע הקבלי אל הסגולה הכריזמטית של הצדיק, והפכה את הריטואל הציבורי למופע תרבותי שנועד לחזק את מעמדו של הצדיק ואת רגשות השייכות של החסידים לחצר

ר' ישעיה משולם זוסיא מצ'רנוביל

של החסידות עוזר להצגת התנועה במאה ה-19. קשה להעלות על הדעת שרעיונות נשגבים ותפיישות תיאולוגיות, מרחיקות לכת ככל שיהיו, ישמשו מצע מספק להיווצרותה של תנועה חברתית רחבה ומשפיעה. ספק אם האתוס החסידי - כפי שמכנה זאת שגיב בצדק - הכולל תובנות תיאולוגיות וערכי רוח, עשוי ליצור רושם חברתי ותרבותי נרחב, כפי שא"כן עשתה החסידות. לשם הנחלת הערכים שלה נצרכה החסידות למוסדות ולגופים ארגוניים וגם לשושלות עתירות כוח פוליטי, לרציפות מנהיגותית והשפעה תרבותית רחבה.

ההכרעה בין הערכים הנשגבים שהעמידו ראשוני החסידים בספר הדרוש שלהם לבין חיי הרת של המוני החסידים בתחום המושב ברוסיה היא האתגר שצדיקי בית צ'רנוביל עמדו בו במידה לא מבוטלת של הצלחה. היחס שבין הרעיון החסידי לבין ביצועו המעשי הוא הציר שעליו סובב הספר.

הספר מקיף סוגיות חברתיות ותרבותיות רבות שנקשרו בתולדותיה של חסידות צ'רנוביל, ומכולן עולה